

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การวิจัยและพัฒนาจิตตปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทย” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ประมวล วิเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับจิตตปัญญาศึกษาที่สถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ดำเนินการอยู่ และ 2) วิจัยและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ตามแนวจิตตปัญญาในมหาวิทยาลัยมหิดลเพื่อหาแนวทาง บังคับเงื่อนไขของการจัดกระบวนการตามแนวจิตตปัญญาที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในผู้เรียน ที่จะส่งผลถึงการขยายความรู้และขับเคลื่อนจิตตปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทย ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเอกสารเพื่อศึกษาแนวทางการจัดจิตตปัญญาศึกษาของสถาบันอุดมศึกษาในนานาประเทศ และการร่วมวางแผนการเตรียมการเพื่อขับเคลื่อนจิตตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหิดล นอกจากนี้ยังได้เข้าไปสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในสามคณะวิชาที่ผู้สอนใช้แนวทางจิตตปัญญาศึกษาในการจัดการเรียนการสอนเพื่อดูปัจจัยที่ทำให้เกิดผลที่เกิดขึ้นเป็นความเปลี่ยนแปลงภายในตัวผู้เรียน ดังจะได้สรุปผลการวิจัย ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง การวิจัยและพัฒนาจิตตปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทย สรุปเป็น 2 ภาคได้ดังนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับจิตตปัญญาศึกษาที่สถาบันต่างๆดำเนินการอยู่
2. การเรียนรู้ตามแนวจิตตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหิดล

ภาคที่ 1 องค์ความรู้เกี่ยวกับจิตตปัญญาศึกษาที่สถาบันต่างๆดำเนินการอยู่

จากการศึกษามหาวิทยาลัยที่มีปรัชญาและพันธกิจของสถาบันในการจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญาศึกษา และได้รับการรับรองและการยอมรับว่าเป็นสถาบันการศึกษาที่มีคุณภาพได้แก่

1. มหาวิทยาลัยนาโรปะ ประเทศสหรัฐอเมริกา
2. มหาวิทยาลัยพุทธฉือจี้ ประเทศไต้หวัน
3. สถาบันการศึกษาแบบบูรณาการแห่งแคลิฟอร์เนีย (CIIS) ประเทศสหรัฐอเมริกา
4. สถาบันอุดมศึกษาสัตยาไส ประเทศอินเดีย

พบว่าการจัดการศึกษาตามแนวทางจิตตปัญญาศึกษาที่ดำเนินการอยู่ในสถาบันเหล่านี้ ได้ทำให้เห็นปัจจัยต่างๆที่ควรคำนึงถึงในการจัดการศึกษาที่สามารถนำมาปรับใช้ให้เข้ากับ บริบทของไทยได้หลายประการ ได้แก่

ปัจจัยภายใน

1. มีกิจกรรมที่บ่มเพาะความรักความเมตตา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กิจกรรมอาสาสมัคร หรือ การทำงานบริการชุมชน
2. มีกิจกรรมที่บ่มเพาะการตระหนักรู้และปัญญาญาณ เช่น กิจกรรมนั่งสมาธิ เรียนชงชา ฝึกวาดภาพเขียนและเขียนพู่กันจีน เจริญสติ การแสดงความเคารพ เป็นต้น
3. มีกิจกรรมที่เป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง
4. มีกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความคิดใคร่ครวญ เห็นเชื่อมโยง การคิดเชิงวิพากษ์ และการมี วิจารณ์ญาณ

ปัจจัยภายนอก

1. เน้นการเรียนรู้แบบองค์รวม (มีนโยบาย/เป้าหมาย/พันธกิจ ของสถาบันสนับสนุน มี เนื้อหาหลักสูตรและกิจกรรมสนับสนุน)
2. เน้นความเป็นกัลยาณมิตร บรรยากาศของความรักความเมตตา และการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ (มีความใกล้ชิดระหว่างอาจารย์และนักศึกษา: อัตราส่วนอาจารย์ต่อศิษย์ ที่พักในบริเวณ มหาวิทยาลัย การปฏิบัติภาวนาร่วมกัน อาจารย์เป็นพ่อแม่อุปถัมภ์ให้นักศึกษา สำนึกความเป็น ชุมชนเรียนรู้)
3. เน้นความเป็นแบบอย่างของผู้สอน (ผู้สอนต้องเป็นต้นแบบที่ดี ผู้สอนร่วมปฏิบัติแนว จิตตปัญญา ในชุมชนเรียนรู้ที่ใกล้ชิดเป็นส่วนตัว)

ปัจจัยเกื้อหนุน

1. บรรยากาศสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อการเรียนรู้แนวจิตตปัญญา (มีความเป็นธรรมชาติ มีพลังด้านจิตวิญญาณ มีความสวยงาม มีพื้นที่สำหรับปฏิบัติกิจกรรมแนวจิตตปัญญา เช่น การ ภาวนา ศิลปะ เจริญสติ มีความเป็นชุมชนที่ใกล้ชิด (เช่น มีที่พักในมหาวิทยาลัย มีการเรียนรู้ อย่างเป็นส่วนตัว มีชั้นเรียนขนาดเล็ก) มีการให้คุณค่าต่อวิถีปฏิบัติแบบจิตตปัญญา (เช่น มี บอร์ดยกย่องผู้ทำความดี จัดบริการอาหารมังสวิรัต)

2. การกำหนดเนื้อหาแนวจิตตปัญญา (สอดแทรกคุณค่าความดี ความงาม ความจริง มุ่งเน้นการสร้างคนที่สมบูรณ์ การสอนสรรพวิชาบนฐานคุณค่าความเป็นมนุษย์ เป็นความรู้เชิงสหวิทยาการ เน้นการปฏิบัติแนวบูรณาการ กาย จิต จิตวิญญาณ และผสานทฤษฎีเข้ากับการปฏิบัติ)

3. การจัดหลักสูตรกระบวนการเรียนรู้ที่มีกิจกรรมเชิงจิตตปัญญา (เช่น งานอาสาสมัคร การภาวนา การปฏิบัติบูรณาการเชิงองค์รวมในทุกมิติ การเปิดรับความแตกต่างหลากหลาย)

4. มีวัฒนธรรมองค์กรแนวจิตตปัญญา (ใช้หลักพรหมวิหาร 4 มุ่งเน้นการรู้เท่าทันปัจจุบันขณะ บ่มเพาะความเปิดกว้าง สร้างสรรค์ชุมชนแห่งการเรียนรู้ เห็นคุณค่าและความเท่าเทียมของความเป็นมนุษย์ เปิดรับความหลากหลาย สนับสนุนความยั่งยืน เน้นการบูรณาการเชิงองค์รวมและสร้างสรรค์ ในการปฏิบัติในการเรียนการสอน และการบริหารจัดการ)

5. มีแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสม (เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง เช่น จัดให้มีโรงพยาบาล สำหรับการทำงานอาสาสมัคร มีสถานปฏิบัติภาวนาของมหาวิทยาลัย มีห้องสมุดขนาดใหญ่ มีอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเรียนรู้ผ่านชุมชนแห่งการเรียนรู้)

ภาคที่ 2 การเรียนรู้ตามแนวจิตตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหิดล

จากการศึกษาและพัฒนาจิตตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหิดล ได้ทำการศึกษาในขั้นตอนที่สำคัญสองส่วน คือ

ส่วนที่ 1 การเตรียมความพร้อมของมหาวิทยาลัยในการจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญา

ส่วนที่ 2 การสอนตามแนวจิตตปัญญาศึกษาในสามคณะในมหาวิทยาลัยมหิดล

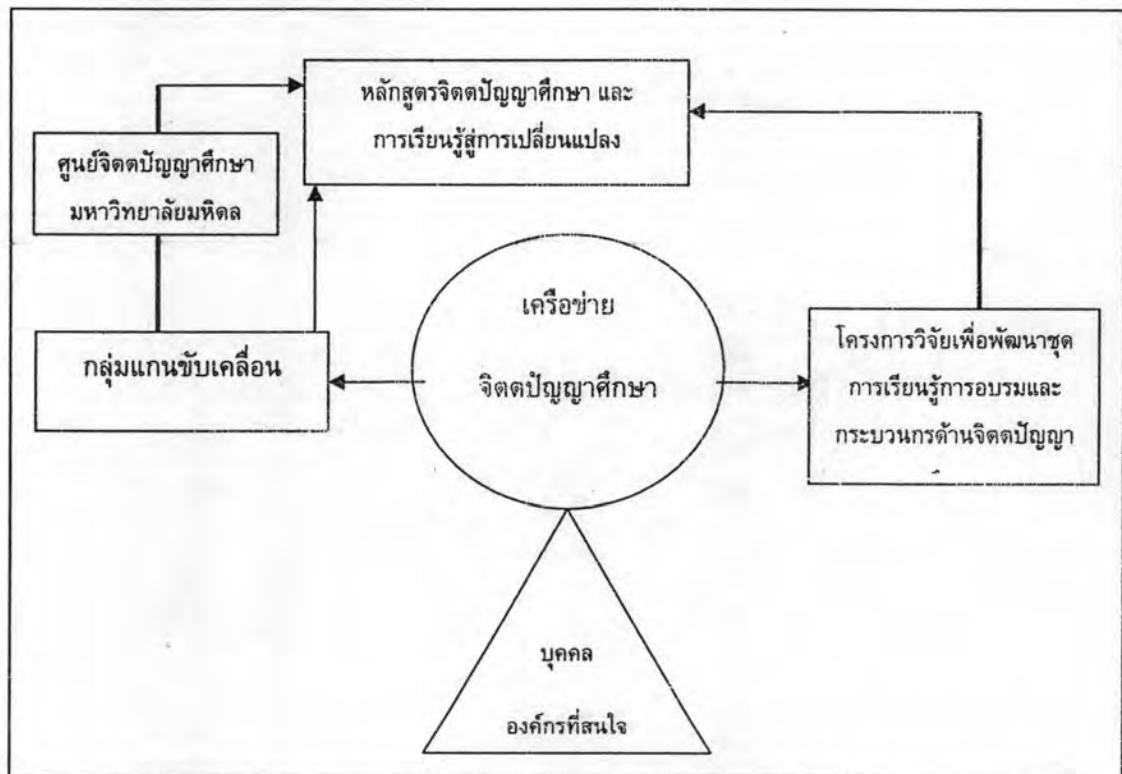
ส่วนที่ 1 การเตรียมความพร้อมของมหาวิทยาลัยในการจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญา

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะได้สรุปให้เห็นในสองประเด็นคือในส่วนของบริบทความเป็นมาของการเตรียมการเพื่อจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหิดล และอิทธิพลของการเตรียมการที่ส่งผลถึงอาจารย์ผู้สอนในสามกรณีตัวอย่าง

1.1 บริบทความเป็นมา

การเคลื่อนไหวด้านจิตตปัญญาศึกษาในไทยได้ก่อเกิดเป็นรูปธรรมขึ้นเป็นครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยมหิดล จากการรวมตัวกันของกลุ่มเครือข่ายจิตตปัญญาศึกษาซึ่งประกอบไปด้วยบุคคลและองค์กรที่มีความสนใจในการทำงานเพื่อพัฒนามนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ในทุกมิติไม่ว่า

จะเป็นมิติทางกาย มิติทางใจ และมิติทางจิตวิญญาณ อันได้แก่มหาวิทยาลัยมหิดล สถาบัน
 อารคมศิลป์ เสมสิกขาลัย สถาบันการศึกษาสัตยาไส สถาบันขวัญเมือง เสถียรธรรมสถาน
 โรงเรียนไต้ร่มไม้ เกิดเป็นโครงการการวิจัยเพื่อให้เกิดการ “รู้จริง” จากที่ได้ผ่านการ “ทำจริง”
 มาร่วมกัน การเรียนรู้ดังกล่าวจะเป็นประสบการณ์ตรงและเป็น “ปัญญาปฏิบัติ” ที่อาจารย์
 ผู้สอนและกลุ่มแกนที่เกี่ยวข้องทุกคนได้นำไปใช้ในการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนใน
 ระดับปริญญาโท โดยใช้ชื่อว่า “หลักสูตรจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง”
 โดยสามารถแสดงให้เห็นภาพความเป็นมาและการเตรียมการที่เกิดขึ้นได้ดังนี้

รูปที่ 11 การเตรียมความพร้อมของมหาวิทยาลัยในการนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

1.2 อิทธิพลของการเตรียมการที่ส่งผลต่ออาจารย์ผู้สอน

จากภาพเห็นได้ว่าการขับเคลื่อนจิตตปัญญาศึกษาให้เกิดขึ้นในสถาบันอุดมศึกษานั้น
 เกิดขึ้นควบคู่ไปกับกิจกรรมการเรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติของผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในส่วนของ
 โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาชุดการเรียนรู้อบรมและกระบวนการด้านจิตตปัญญาศึกษาที่เป็น
 พื้นที่ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้จนเป็น ปัญญาปฏิบัติ นั้น ได้มีอิทธิพลต่อตัวอาจารย์ผู้สอนทั้งสาม

คนที่เป็นกรณีตัวอย่างในงานวิจัยนี้ โดยโครงการดังกล่าวมีลักษณะที่สำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณลักษณะของผู้จัดกระบวนการจัดตบัญญาศึกษาได้แก่

1. การเป็นกิจกรรมที่ให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้และฝึกฝนเรื่องของการเจริญสติอย่างต่อเนื่อง จนสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันจนเกิดความรู้ตัวและเข้าใจตนเอง และกิจกรรมที่มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่มที่ทำให้เกิดปัญญาาร่วม (collective wisdom) ทำให้เกิดความรู้ที่เป็นเสมือนคลื่นน้ำที่กระทบต่อกันเป็นวงกว้าง
2. การมีกลุ่มกัลยาณมิตรที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฝึกปฏิบัติร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ (Community of Practice) เกิดเป็นความร่วมมือร่วมใจขับเคลื่อนงานจนเกิดผลเป็นรูปธรรม และมีการสานต่อเกิดเป็นโครงการต่างๆอย่างต่อเนื่อง เช่น โครงการวิจัย และจัดการความรู้จัดตบัญญาศึกษา โครงการอบรมกระบวนการจัดตบัญญาศึกษา เป็นต้น
3. กิจกรรมต่างๆส่งผลให้ผู้เข้าร่วมได้พัฒนาความตระหนักรู้ (awareness) และการฝึกให้เวลากับการใคร่ครวญ (contemplation) ถึงสิ่งต่างๆ ทำให้สามารถมองเห็นสิ่งต่างๆได้ตามความเป็นจริง เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยง และเหตุปัจจัยของสิ่งต่างๆ ได้มากขึ้น
4. การให้ความสำคัญกับการจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ที่แต่ละกิจกรรมต้องคำนึงถึงทั้งในเรื่องของบรรยากาศการเรียนรู้ที่ผ่อนคลาย มีความเป็นกันเอง อบอวลด้วยความเป็นมิตร รวมถึงการจัดหาสถานที่ที่สะดวกสบายเหมาะต่อการฝึกปฏิบัติ อยู่ท่ามกลางสภาพธรรมชาติที่เอื้อให้เกิดความอ่อนโยนในจิตใจ

ลักษณะดังกล่าวข้างต้นได้ส่งผลต่อผู้สอนในการคำนึงถึงปัจจัยเหล่านี้ในการจัดการเรียนการสอนให้แก่ักศึกษา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียนได้อย่างแท้จริง โดยที่ผู้สอนแต่ละคนก็สามารถจัดกิจกรรมกระบวนการเรียนการสอนให้เกิดผลได้มากน้อยต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในการฝึกปฏิบัติ รวมถึงประสบการณ์ในการเป็นกระบวนการจัดกิจกรรมการอบรมที่ได้ทำมา นอกจากนี้ภาระงานที่มากส่งผลถึงเวลาที่มีให้กับนักศึกษา ก็ถือเป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้สอนไม่สามารถทุ่มเทเวลาให้กับการเรียนการสอนได้อย่างเต็มที่

ส่วนที่ 2 การสอนจิตตปัญญาศึกษาในสามคณะในมหาวิทยาลัยมหิดล

ข้อมูลที่ได้ในส่วนของการนี้ตัวอย่างทั้ง 3 วิชาได้แก่ 1). วิชาเทอร์โมไดนามิกส์ 2). การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ 3). ศาสนาเปรียบเทียบ ในมหาวิทยาลัยมหิดล สรุปได้ว่าเป็นการจัดการเรียนการสอนตามแนวทางจิตตปัญญาศึกษาที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในนักศึกษาได้จริง โดยปัจจัยที่มีความสำคัญและขาดไม่ได้ในการจัดการเรียนการสอนตามแนวจิตตปัญญาศึกษา ได้แก่ ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยเกื้อหนุน ดังนี้

ปัจจัยภายใน ได้แก่

1. *การตระหนักรู้* เป็นปัจจัยที่นำมาซึ่งการเกิดความสงบในจิตใจ ความสามารถในการควบคุมอารมณ์ และพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ทำให้จิตสามารถขยายขอบเขตของการเรียนรู้ให้เห็นและเข้าใจความจริงของสิ่งต่างๆ ได้อย่างชัดเจน

2. *การใคร่ครวญ* การมีเวลาที่เพียงพอในการเรียนรู้ทำให้ผู้เรียนได้มีโอกาสในการเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง โดยไม่ด่วนตัดสินตามความเชื่อหรือสมมุติฐานเดิมของตน มีเวลาได้พิจารณาอย่างเนิ่นนานพอ จนสามารถตกผลึก เห็นที่มาที่ไป เหตุปัจจัยและความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ปัจจัยภายนอก ได้แก่

1. *กัลยาณมิตร* เพื่อนร่วมชั้นและครูอาจารย์ผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร แนะนำชักชวนในทางที่ดี ทำให้เห็นชอบ ทำในสิ่งที่ถูกที่ควร แบ่งปันความรู้และเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งความรู้สึกเอื้ออาทรต่อกัน ความรักความเมตตา การเปิดโลกทัศน์ มุมมองใหม่ที่กว้างขวาง มองโลกในแง่ดีมากขึ้น นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงวิทยากรผู้มาถ่ายทอดประสบการณ์ ความรู้ และสร้างแรงบันดาลใจแก่นักศึกษา

2. *ผู้สอน* เป็นผู้มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนอย่างมาก เนื่องจากเป็นแบบอย่างที่มีพลังของการให้ความสำคัญต่อการพัฒนาตนเองในทุกมิติ อีกทั้งสิ่งที่ปรากฏในความคิด คำพูด และการกระทำก็สะท้อนสิ่งที่เป็นประสบการณ์จริง และยังทำให้เห็นเจตจำนง ความตั้งใจของผู้สอนที่ทำให้ผู้เรียนได้ตระหนักถึงความทุ่มเทต่อการทำหน้าที่ครู ความใส่ใจที่มีต่อศิษย์ การ

ปฏิบัติต่อศิษย์ด้วยความรักเมตตา และความสามารถในการสะท้อนให้ผู้เรียนได้มองเห็นตนเอง ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

การสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษานั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้สอนจะต้องมีประสบการณ์ในการฝึกปฏิบัติและพัฒนาจิตทางจิตวิญญาณ ดังสรุปได้จากการศึกษาแนวทางการจัดการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาในลักษณะที่นำไปใช้ในระดับรายวิชาที่เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยต่างๆ นั้น ผู้สอนล้วนแต่เป็นผู้ที่สนใจการพัฒนาจิตด้านในของตนเอง และนำประสบการณ์การเรียนรู้ที่ได้รับดังกล่าวมาถ่ายทอดให้แก่ศิษย์ในชั้นเรียนที่ตนเป็นผู้สอน

นอกจากนี้ผู้ทรงคุณวุฒิยังได้เสนอแนะว่าอาจารย์ผู้สอนจะต้องเป็นผู้ที่กระตุ้นให้ผู้เรียน “ตื่น” (เกิดความตระหนักรู้-ผู้วิจัย) จึงจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียนได้ หากผู้สอนสามารถทำให้เกิดการสะท้อนตนเอง (self-reflection) ในตัวผู้เรียน จนผู้เรียนสามารถเกิดความตระหนักรู้ในตนเอง (self-realization) จนบรรลุถึงตัวตนที่แท้ (self-actualization) นับเป็นบทบาทที่สำคัญของผู้สอน

3. การเรียนรู้แบบองค์รวม กระบวนการเรียนรู้ตามแนว “จิตตปัญญาศึกษา” เป็นการเรียนรู้อย่างบูรณาการ ผสานทั้งมิติทางกาย ใจ สังคมและจิตวิญญาณ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิต รวมถึงการจัดการเรียนการสอนทั้งในระบบและนอกระบบ เพื่อส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์ให้เกิดความตระหนักรู้ ซึ่งเป็นกระบวนการก่อให้เกิดปัญญา ทำให้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง สามารถเข้าใจความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสิ่งต่างๆ

กิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ที่นำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนที่ขาดไม่ได้คือกิจกรรมที่ให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนการเจริญสติ ไม่ว่าจะเป็นการฝึกสมาธิ สุนทรียสนทนา หรือการเขียนบันทึก (Journal) โดยการจัดกิจกรรมยังต้องคำนึงถึงการให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์ตรงจากกระบวนการที่หลากหลาย จากการได้ฝึกปฏิบัติร่วมกัน เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการกลุ่ม และการเรียนรู้โดยการได้อยู่กับตนเอง และมีการนำความรู้ที่ได้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

ปัจจัยเกื้อหนุน ได้แก่

1. การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ นอกจากบรรยากาศในชั้นเรียนที่มีความเป็นนามธรรมสัมผัสได้ด้วยใจแล้ว ยังมีส่วนของบรรยากาศทางกายภาพเช่นการจัดห้องเรียน ขนาดชั้นเรียน สถานที่เรียนเป็นต้น ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าจำนวนผู้เรียนมีผลต่อความสามารถของอาจารย์ผู้สอนในการที่จะดูแลผู้เรียนได้อย่างใกล้ชิด รู้จักผู้เรียนเป็นรายบุคคลเพื่อจะช่วยให้เกิดการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ สถานที่เรียนที่มีความสงบสบายยังมีผลต่อจิตใจของผู้เรียน เอื้อให้

เกิดความสงบภายในและเรียนรู้ได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น การได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ ยังจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้จาก "ครู" ที่ยิ่งใหญ่ คือการเรียนรู้ความดี ความงาม ความจริง จากธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น

2. *การประเมินผล* นับเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนมากอีกปัจจัยหนึ่ง เพราะนอกจากจะเป็นตัวกำหนดแนวทางการเรียนรู้ของผู้เรียนแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของการเรียนเพื่อการพัฒนาตนเอง มากกว่าการเรียนเพื่อให้ได้ผลการเรียนที่ดีๆ เท่านั้น นอกจากนี้ยังมีผลต่อการออกแบบการสอนของอาจารย์ผู้สอนด้วยว่าจะให้ความสำคัญหรือใช้เวลาไปกับเรื่องใดระหว่างผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการกับผลที่เกิดขึ้นจริงกับตัวผู้เรียน

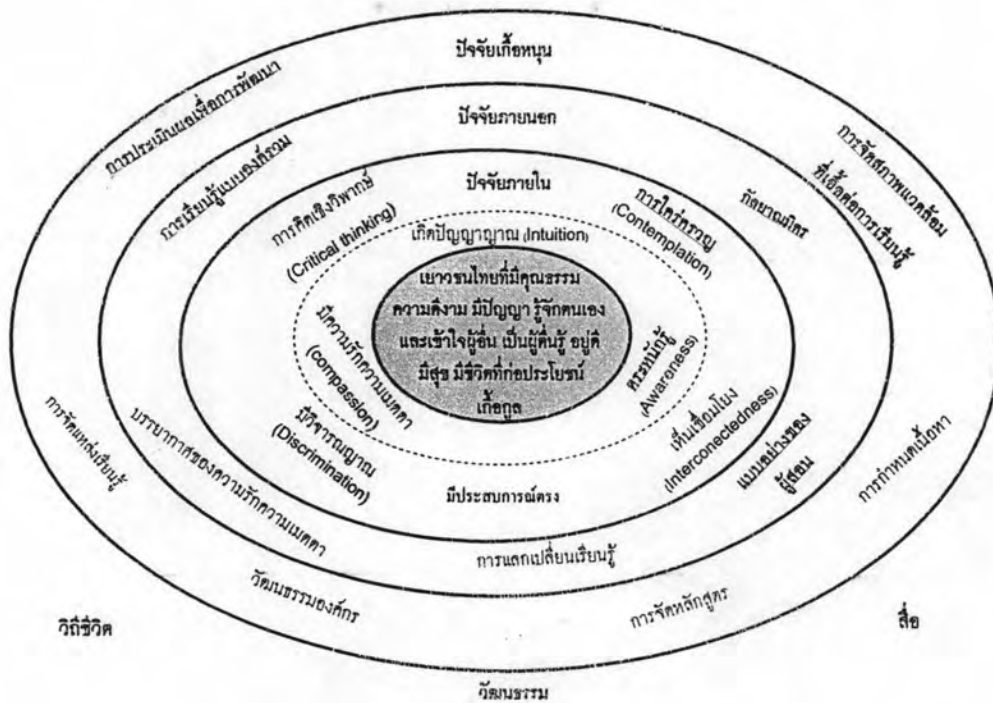
ดังที่ได้นำเสนอถึงปัจจัยที่สำคัญของจิตตปัญญาศึกษารวมถึงการเปลี่ยนแปลงภายในผู้เรียนที่เกิดขึ้น จึงสามารถสรุปนิยามของจิตตปัญญาศึกษาที่ได้จากงานวิจัยนี้ว่า

จิตตปัญญาศึกษาคือการศึกษาที่มุ่งพัฒนาจากภายใน ด้วยกระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ ได้ฝึกปฏิบัติและเรียนรู้ศาสตร์ตามที่ผู้เรียนสนใจ สามารถเชื่อมโยงศาสตร์ต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ในชีวิตได้อย่างสมดุล ทำให้เข้าใจตนเองและผู้อื่น ทำให้จิตขยายกว้างออกจากขอบเขตตัวตน เกิดความรักความเมตตา เกิดปัญญาและการตระหนักรู้ในตนเอง

เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยเงื่อนไขในการจัดการศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนเกิดคุณสมบัติตามนิยามของจิตตปัญญาศึกษานั้น สรุปได้ว่า ปัจจัยที่สำคัญควรคำนึงถึงตามที่ได้กำหนดไว้ในกรอบแนวคิดเบื้องต้นล้วนเป็นทั้งแนวทางในการจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญา และเป็นทั้งเป้าหมายในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของปัจจัยภายในที่ควรเกิดขึ้นในเนื้อในตัวผู้เรียน อันจะเป็นสิ่งที่นำไปสู่เป้าหมายของการจัดการศึกษา นั่นคือ เยาวชนไทยที่มีคุณธรรม ความดีงาม มีปัญญา รู้จักตนเองและเข้าใจผู้อื่น เป็นผู้ตื่นรู้ อยู่ดีมีสุข มีชีวิตที่ก่อประโยชน์ เกื้อกูล

สรุปเงื่อนไขปัจจัยที่มีความจำเป็นและขาดไม่ได้ในการจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญาได้แก่ปัจจัยที่ได้แสดงให้เห็นโดยการขีดเส้นใต้

รูปที่ 12 ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดตปัญญาศึกษา

อภิปรายผล

จากการศึกษาวิจัยมีข้อค้นพบ แนวทางการจัดการศึกษาตามแนวคิดตปัญญาศึกษาในระดับอุดมศึกษา สามารถอภิปรายผลได้ตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขในการจัดการศึกษาตามแนวคิดตปัญญาศึกษา
2. การจัดการศึกษาตามแนวคิดตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหิดล
3. สถานการณ์การศึกษาไทย
4. การฟื้นฟูคุณค่าดั้งเดิม
5. จิตตปัญญาศึกษา : ทางรอดวิกฤตสังคมไทย

ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขในการจัดการศึกษาตามแนวคิดตปัญญาศึกษา

จากการศึกษาการจัดการศึกษาตามแนวคิดตปัญญาใน 4 มหาวิทยาลัยในต่างประเทศ พบว่าการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยทั้ง 4 แห่งสามารถจัดให้เกิดปัจจัยต่างๆทั้งที่เป็นปัจจัย

ภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยเกื้อหนุนที่มีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียนได้เกือบจะครบถ้วน โดยสะท้อนออกมาตั้งแต่ปรัชญา พันธกิจ เป้าหมาย กิจกรรมในและนอกหลักสูตร รวมถึงวัฒนธรรมองค์กร สิ่งหนึ่งที่สำคัญคือการสนับสนุนให้เกิดชุมชนเชิงปฏิบัติ (Community of Practice) ขึ้นในมหาวิทยาลัยเพื่อเป็นพื้นที่ในการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันของคณาจารย์และนักศึกษา เช่นการปฏิบัติภาวนา กิจกรรมจิตอาสา บริการชุมชน นอกจากนี้อัตราส่วนของอาจารย์และศิษย์ที่น้อยทำให้เกิดความใกล้ชิดกัน สามารถดูแลให้คำแนะนำและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันได้อย่างมีคุณภาพ อีกทั้งการเป็นต้นแบบที่ดีของครูอาจารย์ยังทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการปฏิบัติตาม และให้คุณค่าความหมายกับสิ่งที่ได้เรียนรู้ ยิ่งไปกว่านั้นบรรยากาศที่เป็นกัลยาณมิตรและอยู่บนฐานของความรักความเมตตาก็เป็นบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้มากยิ่งขึ้น

กิจกรรมต่างๆในสถานศึกษาล้วนเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่หลากหลาย เน้นการมีประสบการณ์ตรง

การที่ทั้ง 4 มหาวิทยาลัยสามารถจัดการศึกษาได้โดยมีปัจจัยต่างๆที่เอื้อต่อการเรียนรู้ตามแนวคิดตบัญญาศึกษาได้เช่นนี้ เป็นเพราะการบริหารจัดการที่ได้รับการสนับสนุนในระดับนโยบาย นอกจากนี้การจัดการในรูปแบบของเอกชนที่ไม่ต้องดำเนินการตามระบบราชการทำให้สามารถบริหารจัดการได้คล่องตัว การกำหนดนโยบายและแนวทางในการจัดการศึกษาสามารถทำได้โดยไม่ยุ่งยาก ชับซ้อน และได้รับการยอมรับปฏิบัติตามจากบุคลากรในองค์กรจนกลายเป็นวิถีหรือวัฒนธรรมองค์กรไปในที่สุด เห็นได้จากลักษณะการก่อตั้งของมหาวิทยาลัยทั้ง 4 แห่งที่มีความคล้ายคลึงกันนั้นคือเกิดขึ้นจากตัวบุคคลที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นนักบุญ หรือนักบวชที่มีผู้เลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมาก มีส่วนให้การระดมทุนและทรัพยากรต่างๆในการจัดเตรียมโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ รวมถึงการบริหารจัดการทำได้ไม่ยากนัก แต่สิ่งที่ต้องมีปรัชญาและพันธกิจที่ชัดเจนก็สืบเนื่องมาจากแนวทางการปฏิบัติและคำสอนของผู้ก่อตั้งที่มีความชัดเจนมาก่อนหน้านั้น

แต่สิ่งที่กล่าวไปนั้นในขณะที่เป็นจุดแข็งของสถาบันการศึกษาเหล่านี้ ก็สามารถกลายเป็นจุดอ่อนได้ หากมีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหาร หรือหากว่าการบริหารจัดการได้พ้นจากความรับผิดชอบดูแลของผู้ที่ก่อตั้งมาแต่แรกเริ่ม แนวทางการดำเนินงานของสถาบันสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างง่ายดายเนื่องจากขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นหลัก และหากมีปัจจัยเกี่ยวกับงบประมาณการเงินเข้ามาเกี่ยวข้องเนื่องจากขาดความศรัทธาในตัวบุคคลที่ใหม่ ก็สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแผนนโยบายของสถาบันได้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ การที่ต้องรับเงินสนับสนุนจากภายนอกเช่นภาครัฐ ก็อาจทำให้มีการกำหนดเงื่อนไขบางอย่างที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางของสถาบัน และสถาบันอาจต้องยอมตามเนื่องจากขาดงบประมาณในการบริหาร

จัดการสถาบันให้คงอยู่ต่อไปได้ ส่งผลทำให้สถาบันการศึกษาแนวนี้อาจขาดความมั่นคงต่อจุดยืนของสถาบันได้ ดังนั้นหากการศึกษาแนวนี้เกิดขึ้นในระบบหรือที่เราเรียกว่า “การศึกษากระแสหลัก” ซึ่งมีโครงสร้างต่างๆที่มีความมั่นคงกว่ารองรับ ย่อมทำให้จิตตปัญญาศึกษาเกิดขึ้นอย่างมั่นคงและยั่งยืนได้

2. การจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหิดล

เมื่อเริ่มเกิดแนวคิดเรื่องจิตตปัญญาศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยมหิดล แนวคิดนี้ก็ได้รับการสนับสนุนจากผู้บริหารระดับสูงของมหาวิทยาลัย ได้แก่อธิการบดีและผู้ทรงคุณวุฒิในสภามหาวิทยาลัย และได้เกิดการเคลื่อนไหวและผลักดันให้เกิดจิตตปัญญาศึกษาขึ้นในสถาบันอย่างจริงจัง โดยเริ่มจากการกำหนดตัวบุคคลที่มีความสนใจในแนวทางนี้ให้เป็นผู้รับผิดชอบในการขับเคลื่อนเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง และเกิดเป็นการรวมตัวกันของผู้ที่สนใจการศึกษาที่พัฒนามิติด้านจิตใจ และการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย ร่วมกันระดมสมอง และแลกเปลี่ยนเรียนรู้จนเกิดเป็นโครงการพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาขึ้น เพื่อทำการเตรียมการในการจัดทำหลักสูตร และเตรียมคณาจารย์ที่จะรับผิดชอบหลักสูตรต่อไป นอกจากนี้ยังมีการจัดหาบุคลากรประจำที่จะเข้ามาเป็นอาจารย์ประจำศูนย์จิตตปัญญาศึกษา เมื่อโครงการจัดตั้งศูนย์จิตตปัญญาศึกษาได้ผ่านขั้นตอนต่างๆ จนได้รับการเห็นชอบจากที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยให้จัดตั้งศูนย์จิตตปัญญาศึกษาขึ้นอย่างเป็นทางการ

ในกระบวนการของโครงการพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาอาจารย์ที่สอนในสามวิชาที่ได้เข้าไปศึกษา ได้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาอันยาวนานตลอดหนึ่งปี ทำให้เกิดผลกระทบต่อวิชาที่สอน โดยผู้สอนได้นำเอากิจกรรมและกระบวนการต่างๆที่ได้เรียนรู้มาปรับใช้ในการจัดการเรียนการสอนในวิชาที่ตนรับผิดชอบ นอกจากนี้ผู้วิจัยในฐานะที่เป็นหนึ่งในผู้เข้าร่วมโครงการก็ได้ร่วมปรึกษาร่วมกับผู้สอนในการจัดกระบวนการเรียนรู้ในแต่ละวิชาด้วย ทำให้ทั้งสามวิชาที่เข้าไปศึกษาได้มีกระบวนการ และปัจจัยต่างๆตามแนวจิตตปัญญาศึกษามากขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตัวผู้เรียนอย่างเห็นได้ชัด

3. สถานการณ์การศึกษาไทย

การศึกษาไทยที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ยังคงมีลักษณะของการศึกษาที่ “ก่อทุกข์” ให้แก่ผู้เรียน เพราะนอกเหนือจากที่ไม่สามารถทำให้ผู้เรียนมีความสุขกับการเรียนได้ ทำให้เด็กรู้สึกเบื่อหน่ายและแค้น เครียดกับการเรียนแล้ว การศึกษาที่แยกเอาเรื่องของความเป็นมนุษย์ที่แท้ ออกยังเป็น การทำให้ผู้เรียนไม่มีทักษะความสามารถที่จะอยู่ “เหนือทุกข์” ได้ ไม่สามารถแก้ไขปัญหาของ

ตนเองได้ จนต้องหาทางออกด้วยการหาสิ่งทดแทน เช่นการบริโภคสิ่งฟุ่มเฟือย การใช้สิ่งเสพติด เรื่องเพศหรือความรุนแรง จนเกิดเป็นปัญหาต่างๆมากมายที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

จากการสำรวจความต้องการของนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาโดยสถาบันวิจัยอุดมศึกษา (Higher Education Research Institute) (HER) แห่งมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย (University of California, Los Angeles) ที่ทำการสำรวจนักศึกษาชั้นปีที่ 1 ในสถาบันอุดมศึกษาจำนวน 112,000 คน พบว่าเกือบร้อยละ 50 ของนักศึกษาดังกล่าวแสวงหาโอกาสที่จะได้เติบโตทางจิตวิญญาณ และ เกือบร้อยละ 50 เช่นเดียวกันที่รู้สึกไม่พอใจต่อโอกาสในการเรียนรู้มิติทางจิตวิญญาณจากการศึกษาในโรงเรียน และนักศึกษา 2 ใน 3 ของจำนวนดังกล่าวเห็นว่าอาจารย์ผู้สอนของตนไม่เคยสนับสนุนให้มีการอภิปรายกันในหัวข้อที่เกี่ยวกับศาสนาหรือจิตวิญญาณเลย

นอกจากนี้เมื่อกรรมการหลักสูตรของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดได้ตระหนักถึงความต้องการของนักศึกษาที่มีต่อมิติทางจิตวิญญาณจึงได้เสนอให้เปิดหลักสูตรที่สอนเกี่ยวกับศาสนาขึ้น ในปี 2006 แต่กลับมีคณาจารย์ที่มีความไม่เห็นด้วยต่อเรื่องดังกล่าว ต่อมาเมื่อเดือนพฤษภาคม 2007 มหาวิทยาลัยจึงได้เปิดหลักสูตรแกนในวิชา “วัฒนธรรมและความเชื่อ” (culture and belief) เพื่อสนองความต้องการของนักศึกษาที่มีความสนใจจะค้นหาคำตอบที่มีความหมายต่อปัญหาในชีวิตและประเด็นสาธารณะต่างๆ ซึ่งมีนักศึกษาให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก (<http://www.csmonitor.com/2007/0525/p08s01-comv.html>) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลที่ผู้เรียนในสามกรณีตัวอย่างได้สะท้อนถึงอุดมศึกษาไทยในปัจจุบันว่า

การปลูกฝังให้เขาเห็นสิ่งที่มีคุณค่าหายไป ถ้าจบการศึกษา วิชาชีพที่คนจะได้ไปคือความรู้ที่นักศึกษาจบไปแล้วทำงานได้ แต่ขาดคุณธรรมและประสบการณ์ ไม่มีวิชาไหนสอนให้เป็นคนดี ประสบการณ์ก็เรียนอย่างเดียว ไม่มีอะไรเป็นชิ้นอันให้เห็น (สนทนากลุ่ม, 14 กุมภาพันธ์ 2550)

ส่วนใหญ่จะคิดว่าเรื่องจริยธรรมให้กับนักศึกษาน้อยเกินไป กับการที่จะหล่อหลอมให้พวกเราจบไปแล้วให้เป็นคนที่มีคุณธรรมจริยธรรม มหาวิทยาลัยจะมีส่วนสร้างตรงนี้ค่อนข้างน้อย จะมีก็จากที่บ้าน จากครอบครัวที่ปลูกฝังมากกับการร่วมกันระหว่างเพื่อน ว่าเราจะต้องเป็นคนที่มีน้ำใจมากกว่านี้ (สนทนากลุ่ม, 21 กันยายน 2549)

“อยากให้นักที่จะมีความรู้ ควรมีคุณธรรม มีความรู้แต่ไม่ดี ก็เหมือนอาวุธไปอยู่กับคนร้าย จะเป็นฝืนร้ายกับสังคมมาก การศึกษาควรทำให้สังคมดีขึ้น” (สนทนากลุ่ม, 14 กุมภาพันธ์ 2550)”

นอกจากนี้ยังสะท้อนว่าการศึกษาคือสิ่งที่ทำลายอัตลักษณ์ของผู้เรียน ทำให้ขาดความเป็นตัวของตนเอง

การศึกษาในระบบทำให้เรารู้จักความเป็นสากลมากขึ้น แต่ทำลายตัวตนของเรา (สนทนากลุ่ม, 14 กุมภาพันธ์ 2550)

4. พื้นที่คุณค่าดั้งเดิม เดิม “ส่วนที่พร่อง” ให้เต็ม

การนำเอาความเป็นจิตตปัญญาที่เคยมีอยู่จากยุคดั้งเดิมมาสู่การเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัยใหม่ ปลูกพื้นที่ชีวิตชีวาของมรดกทางจิตวิญญาณและทางปัญญาที่ตกทอดมาจากคนรุ่นก่อน การปรับเปลี่ยนกิจกรรมในชั้นเรียนให้สามารถบ่มเพาะความตระหนักรู้ และการคิดเชิงวิพากษ์จะช่วยให้เกิดความตระหนักถึงเป้าหมายที่จะพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ดังนั้นการจะทำให้จิตตปัญญาศึกษาเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในระบบการศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับอุดมศึกษา คือการทำให้กระบวนการทางจิตตปัญญามีความหมาย และเอื้อประโยชน์ต่อสุขภาวะ ชีวิตความเป็นอยู่ และการเผชิญกับปัญหาในสังคมโลกปัจจุบัน

จากผลการวิจัยพบว่ากิจกรรมที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนที่สามารถนำไปใช้ได้อย่างได้ผลคือการทำสมาธิก่อนเรียน ซึ่งนับเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญ และมีการนำไปใช้กันอย่างแพร่หลายในการจัดการเรียนการสอนในโลกตะวันตก จากการตระหนักในผลของการทำให้ผู้เรียนได้กลับมาอยู่กับความสงบก่อนเริ่มการเรียนหลังจากผ่านความจ่อแจวุ่นวายของบรรยากาศภายนอกห้องเรียนก่อนเข้ามาสู่ชั้นเรียน ในประเทศไทยได้มีกิจกรรมการฝึกสมาธิในชั้นเรียนมาเป็นเวลานานแล้ว แต่ส่วนใหญ่เป็นการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมและมัธยม และไม่สามารถทำให้ผู้เรียนเกิดทัศนคติที่ดีต่อกิจกรรมประเภทนี้ได้ จึงควรที่ผู้สอนจะได้ทำให้ผู้เรียนได้เห็นความสำคัญของการพัฒนาสติสมาธิในชีวิตประจำวันโดยผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย นอกเหนือจากการทำสมาธิ ฝึกสติร่วมกัน

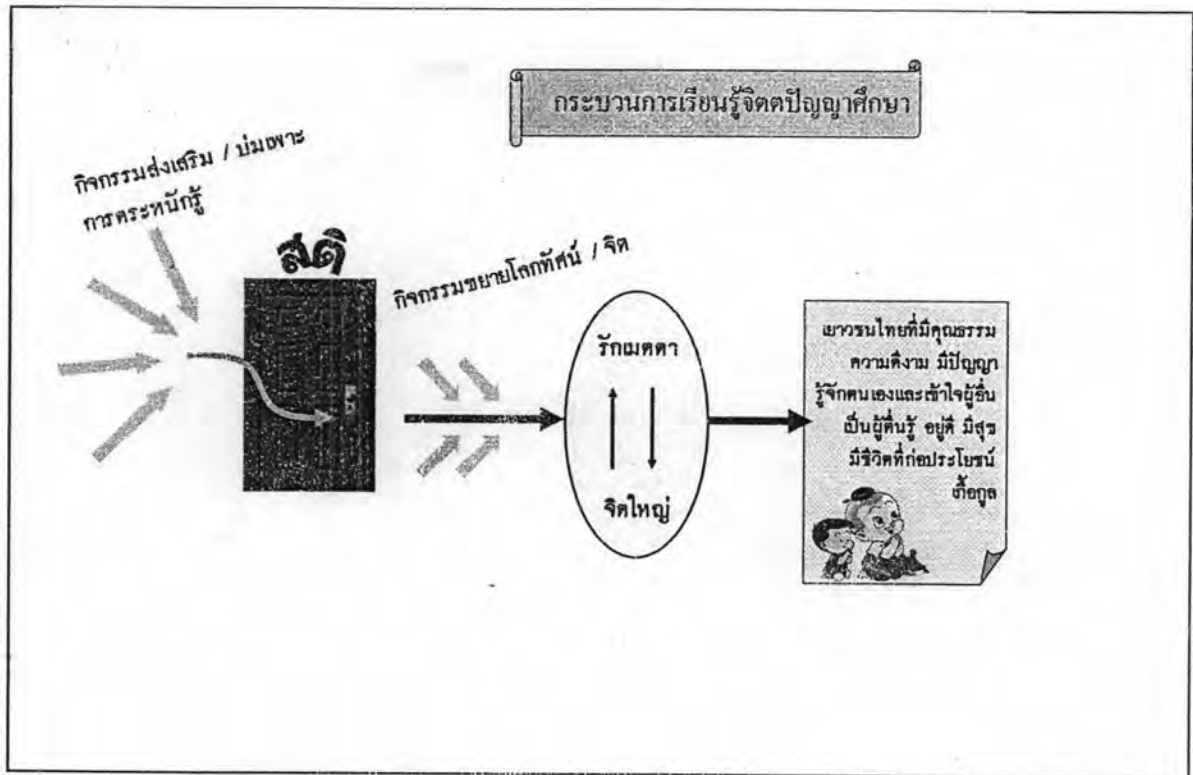
นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมสุนทรียสนทนาเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญในการสร้างพื้นที่แห่งความวางใจ และพื้นที่ปลอดภัยให้เกิดขึ้นในชั้นเรียน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างอิสระ ไม่ต้องกลัวการถูกตัดสิน ทำให้ผู้เรียนฝึกการแสดงเคารพในความเท่าเทียม และในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เป็นการพัฒนาให้เกิดทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ การฝึกทักษะการฟังอย่างลึกซึ้งและยังเป็นการแก้ไขปัญหาใหญ่อันหนึ่งของเด็กไทยที่ไม่ค่อยชอบแสดงความ

คิดเห็นในชั้นเรียน สุนทรียสนทนาจึงเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่เหมาะสมนำมาจัดเป็นกระบวนการ และรูปแบบในการสนทนาในชั้นเรียน

อีกกิจกรรมหนึ่งที่มีผลต่อการเรียนรู้ที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงด้านในคือการเขียน journal ซึ่งเป็นกิจกรรมให้นักศึกษาได้มีโอกาสไตร่ตรองถึงเหตุการณ์ เรื่องราว และความคิด ความเห็นที่บังเกิดขึ้นมาในแต่ละวัน ทำให้ได้เห็นตนเอง และเป็นเสมือนกระจกหรือภาพฉายให้ ได้รู้จัก และเกิดการยอมรับตนเองได้มากขึ้น ผู้สอนจะต้องสามารถเป็นกระจกสะท้อนให้ผู้เรียน ได้มองเห็นตนเอง ผ่านการตั้งคำถาม ให้คิดใคร่ครวญ หรือการชี้ให้เห็นเพื่อให้เกิดการยอมรับ โดยผ่านการเขียนโต้ตอบกับผู้เรียนใน journal กิจกรรมนี้ยังช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีทำ ให้อาจารย์ได้รู้จักกับผู้เรียนเป็นการส่วนตัวมากยิ่งขึ้น

“บันทึกการเดินทางได้แนวคิดดีๆ หรือกำลังใจหรือข้อปฏิบัติจาก comment ของอาจารย์ค่ะ เหมือนอาจารย์เป็นกระจกสะท้อนให้เห็นถึงสิ่ง สำคัญที่เราชอบลืมและยึดติดกันในชีวิตค่ะ

กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมที่สนับสนุนให้เกิดการฝึกฝนเพื่อพัฒนาความ ตระหนักรู้ (mindfulness) ในตัวผู้เรียน และยังฝึกให้ผู้เรียนได้รู้จักใคร่ครวญจนเห็นสิ่งต่างๆ ได้ ตามความเป็นจริง และยังทำให้เปิดโลกทัศน์มุมมองใหม่ต่อโลกและชีวิต การจัดกิจกรรมที่มีความ หลากหลายทำให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับตนเองนำไปฝึกปฏิบัติใน ชีวิตประจำวัน สิ่งที่ผู้สอนควรคำนึงถึงในการจัดกิจกรรมนอกจากความหลากหลายแล้วยังควร ส่งเสริมให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญและได้นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตได้จริง มิใช่เป็นเพียง แค่กิจกรรมในชั้นเรียนเท่านั้น

รูปที่ 13 กระบวนการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษา

ภาพนี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษาซึ่งล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมและบ่มเพาะให้เกิดความตระหนักรู้ (สติ) ซึ่งเปรียบเสมือนการศึกษาที่ “เปิดประตูใจ” ให้ผู้เรียนได้เป็นอิสระจากอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด จนเกิดจิตที่สงบโปร่งเบา ได้ขยายขอบเขตของการรับรู้ให้กว้างออก จนเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสรรพสิ่ง เกิดปัญญาเห็นความจริงของธรรมชาติ ไปพ้นความยึดถือในตัวตน เกิดความรักความเมตตา จิตขยายใหญ่ เกิดความสุขที่แท้จริงได้ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมในลักษณะที่ช่วยให้ผู้เรียนได้เกิดโลกทัศน์ที่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างตนเองและสรรพสิ่ง กระบวนการเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้การสอนตามแนวทางนี้บรรลุเป้าหมายได้นั้นคือ ให้ผู้เรียนเป็นผู้มีคุณธรรมความดีงาม มีปัญญา รู้จักตนเอง และเข้าใจผู้อื่น เป็นผู้ตื่นรู้ อยู่ดีมีสุข มีชีวิตที่ก่อประโยชน์เกื้อกูล

ในส่วนของกิจกรรมขยายโลกทัศน์ซึ่งนำไปสู่การขยายจิตให้ใหญ่พ้นจากยึดติดตัวตน เกิดความรักความเมตตาต่อผู้อื่นอย่างแท้จริงนั้นผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้ความเห็นว่าหากผู้เรียนได้มีโอกาสรับรู้โลกในมิติใหม่ซึ่งเป็นมิติ “ความจริงของชีวิต” เช่นการไปสัมผัสผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก หรือไปเห็นธรรมชาติที่ถูกทำลายจากพฤติกรรมมนุษย์ แล้วได้น้อมนำสิ่งที่ได้พบเห็นเข้าสู่ใจได้ เห็นปฏิภยาของจิตที่เกิดความยินดียินร้าย ได้เรียนรู้กระบวนการของจิต และเปิดรับเอาความทุกข์ของผู้อื่นเข้ามาทำให้เกิดความ “รู้ร้อนรู้หนาว” ขึ้นในตน ซึ่งในงานวิจัยนี้สังเกตได้ว่า ผลการวิจัยในส่วนการเปลี่ยนแปลงภายในด้านความรักความเมตตายังไม่ปรากฏชัดเจนจากสิ่ง

ที่สะท้อนออกมาจากผู้เรียน ซึ่งเชื่อมโยงกับที่ไม่ปรากฏว่ามีกิจกรรมในส่วนนี้ ซึ่งเป็นการให้นักศึกษาได้มีประสบการณ์ตรงในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรับใช้ช่วยเหลือ ที่จะช่วยฝึกการเสียสละ ลดละตัวตน และก่อให้เกิดความรักความเมตตา

การเรียนรู้ตามแนวคิดปัญญาศึกษา สามารถกระทำได้โดยอาศัยกระบวนการหลากหลายรูปแบบ ซึ่งสามารถสรุปให้เห็นชัดเจนได้ ดังนี้

- การเรียนรู้/ฝึก ผ่านความสงบนิ่ง (stillness practices) มุ่งเน้นความสงบเย็นของร่างกายและจิตใจ เช่นการทำสมาธิ
- การเรียนรู้/ฝึก ผ่านการเคลื่อนไหว (movement practices) เป็นการฝึกสังเกตและมีสติอยู่กับการเคลื่อนไหวร่างกายในรูปแบบต่างๆ เช่น โยคะ ชี่กง ไทเก๊ก หรือการเดิน
- การเรียนรู้/ฝึก ผ่านกระบวนการเชิงสร้างสรรค์ (creation process practices) เป็นการฝึกการสังเกตใคร่ครวญภายใน และพัฒนาญาณทัศนะ (intuition) และความละเอียดอ่อนประณีตผ่านงานสร้างสรรค์ เช่น งานศิลปะต่างๆ
- การเรียนรู้/ฝึก ผ่านการทำกิจกรรมทางสังคม (activist practices) เช่น การเจริญสติในการทำงานในชีวิตประจำวัน หรือการทำกิจกรรมอาสาสมัคร เป็นต้น เป็นการสัมผัสเรียนรู้และใคร่ครวญ เห็นความเชื่อมโยงแห่งเหตุปัจจัยของความสุขและทุกข์ในชีวิตจริง
- การเรียนรู้/ฝึก ผ่านกระบวนการเชิงความสัมพันธ์ (relational practices) เช่น สุนทรียสนทนา (dialogue) การฝึกฟังอย่างลึกซึ้ง หรือการสื่อสาร เช่น การเขียนบันทึกประจำวัน เป็นการเรียนรู้โดยอาศัยกระบวนการความสัมพันธ์ระหว่างกัลยาณมิตร ช่วยสะท้อนซึ่งกันและกัน
- การเรียนรู้/ฝึก ผ่านพลังอันศักดิ์สิทธิ์ (sacred force practices) เช่น ธรรมชาติ หรือพิธีกรรมทางศาสนา อาทิ การทำ vision quest เป็นการสัมผัสพลัง/จิตวิญญาณของธรรมชาติ เปิดญาณทัศนะ (intuition) และสัมผัสเรียนรู้ตนเอง การปลีกวิเวกสัมผัสธรรมชาติ (retreat) เพื่อพัฒนาความสงบเย็นและละเอียดประณีตภายใน หรือกระบวนการพิธีกรรมเชิงศาสนาต่างๆ เช่นการสวดมนต์ภาวนา

การจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทย สามารถจัดให้สอดคล้องกับสภาพบริบท สังคม และวัฒนธรรม ที่มีการผสมผสานระหว่างความทันสมัยและความเชื่อดั้งเดิมตามหลักศาสนา จากความเป็นยุคโลกาภิวัตน์ที่มีความเป็นพหุวัฒนธรรม ความหลากหลายของแนวคิด ความเชื่อ และทัศนคติของผู้คน จึงควรเปิดพื้นที่ให้กับแนวคิด

แนวปฏิบัติที่มีใช้เฉพาะทางศาสนาเท่านั้น แต่รวมถึงกิจกรรมต่างๆที่สามารถนำพาผู้เรียนให้เข้าถึงเป้าหมายของจิตตปัญญาศึกษา เพื่อให้สอดคล้องกับความสนใจของผู้เรียน และให้เกิดการจัดกระบวนการได้อย่างหลากหลาย

ค่านิยมของไทยแต่เดิมาเคารพยกย่อง “ครู” ว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญ มีบทบาทอย่างสูงต่อการพัฒนามนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในสังคมตะวันออกเคยถือเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ (2549:103) ได้กล่าวถึงความหมายที่แท้จริงของคำว่า ครู ซึ่งแปลว่า “ผู้นำทางวิญญาณ” (spiritual guide) เป็นผู้นำพาศิษย์ออกจากความมืดมนหรือ “ความไม่รู้” ไปสู่แสงสว่าง หรือ “ความรู้” ดังนั้นจึงไม่ควรปล่อยให้ค่านิยมเหล่านี้สูญสิ้นไป ดังที่กล่าวไปแล้วว่าในการจัดการเรียนการสอนจิตตปัญญาศึกษานั้นครูมีบทบาทสำคัญเพียงไร การศึกษาในบริบทไทยที่จะส่งเสริมให้เกิดจิตตปัญญาจึงควรสนับสนุนให้ครูได้ดำเนินบทบาทของตนให้สมกับคำกล่าวยกย่องว่าเป็น “ปูชนียบุคคล” นั่นคือทำให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาที่จะทำให้ศิษย์ของตนได้พัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

5. จิตตปัญญาศึกษา : ทางรอดวิกฤตสังคมไทย

สิ่งที่เรากำลังเผชิญกันอยู่ในทุกวันนี้เป็นสภาวะการณ์ที่เรียกได้ว่าเข้าขั้นวิกฤต ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจก ตั้งแต่ความรุนแรงในครอบครัว ปัญหาความเครียดของคน ในสังคมที่เพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นอัตราการฆ่าตัวตายที่สูงขึ้น หรือ การทำลายชีวิตของคนใน ครอบครัวเพื่อให้พ้นจากทุกข์ที่รุมเร้าไปด้วยกัน ปัญหาเด็กและเยาวชนที่หาตัวเองไม่เจอ หลง มัวเมาในวัตถุ แสวงหาแต่ความสุขสบาย อ่อนแอทั้งวิชาการและวิชาชีพ ปัญหาในระดับสังคมที่ พบเห็นรายวันในเรื่องของความรุนแรงที่ลุกลามจากสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้ามาสู่เมือง หลวง ปัญหาเศรษฐกิจซบเซา ชุมชนล่มสลาย ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่ทำให้ ประเทศชาติขาดความสงบสุขมั่นคง ไปจนถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมที่รุนแรง และรุมเร้าเข้ามาใกล้ ตัวเรายังขึ้นทุกที ปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดจากภาวะโลกร้อน (Global warming) ไม่ว่าจะเป็น น้ำท่วม โคลนถล่ม แผ่นดินไหว ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในประเทศอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

สิ่งเหล่านี้เป็นสัญญาณที่ทำให้เราต้องปลุกตัวเองให้ตื่น เตรียมตัว เตรียมใจร่วมกันหา วิธีที่จะรับมือกับสถานการณ์ต่างๆที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งไม่เพียงแต่ประเทศไทยเท่านั้นที่ ประสบปัญหาดังกล่าว ดูเหมือนว่าทั่วโลกกำลังจะประสบชะตากรรมเดียวกัน เพียงแต่อาจจะ มากน้อยต่างกัน ผู้นำทางความคิดคนสำคัญของโลก ได้แก่เออร์วิน ลาสโล ประธานที่ปรึกษา ขององค์กรยูเนสโก สแตนลีย์ ไกรฟ จิตแพทย์และนักจิตวิทยา เจ้าของทฤษฎี Transpersonal Psychology และปีเตอร์ รัสเซลล์ นักฟิสิกส์จากเคมบริดจ์ ต่างเห็นพ้องต้องกันว่าหากจะรอ

วิวัฒนาการของจิตวิญญาณที่ดำเนินไหลเลื่อนด้วยตัวของมันเองตามธรรมชาติแล้ว ก็คงไม่ทันการต่อเหตุการณ์ความล่มสลายระดับโลกที่จะเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นสงครามใหญ่ที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างชนต่างเผ่าพันธุ์ ต่างศาสนา หรือภัยธรรมชาติจากการทำลายสิ่งแวดล้อมโลก ดังเช่นภาวะโลกร้อนที่กำลังแสดงผลปรากฏเป็นความรุนแรง และจำนวนครั้งที่เพิ่มทวีขึ้นเรื่อยๆ ระบบเศรษฐกิจที่ผิดพลาด หรือโรคระบาดที่มีความร้ายแรงยิ่งกว่าเอชไอวี ทั้งหมดล้วนเกิดขึ้นจากการที่มนุษย์ยังมีวิวัฒนาการทางจิตวิญญาณที่เจริญไม่เพียงพอต่อการที่จะเป็นผู้นำสังคมโลก หรือแม้แต่ผู้นำสังคมของเผ่าพันธุ์ตนเอง (ประสาน ต่างใจ, 2545: 69-71)

ปัจจุบันกระแสของการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิญญาณที่วุ่น เริ่มแผ่ขยายจากแต่ละปัจเจกสู่สังคมในวงกว้าง ประชาชนผู้หวั่นไหวโลก หวั่นไหวธรรมชาติ คิดเป็น รู้จักคิดที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแสวงหาคคุณค่าใหม่แห่งความหมายของชีวิต การเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์สู่ยุค “หลังสมัยใหม่” ด้วยโลกทัศน์ที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ความเป็นหนึ่งเดียวกันของทุกสิ่งทั้งหมดอย่างแยกจากกันไม่ได้ นั่นคือโลกทัศน์ที่ตั้งบนยุทธศาสตร์แห่งความพอเพียงพอดีที่ยั่งยืน โลกทัศน์ของการรู้จักตัวเอง เชื่อมมั่นในศักยภาพของตัวเองมากกว่าสถาบัน

ระบบต่างๆ ของสังคมในอนาคตอันใกล้จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว ปัญหาการศึกษาจึงไม่ใช่การปฏิรูป หรือแม้แต่ปฏิวัติเฉพาะที่ระบบการศึกษาเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของโลกทัศน์ กระบวนทัศน์ทางสังคมของมนุษย์ อันเป็นพื้นฐานของการรับรู้และเข้าใจความจริงแท้ที่อยู่เบื้องหลังโลก ธรรมชาติทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงทางความคิด วิธีคิด การไตร่ตรองวิเคราะห์จากภายใน “จิตตปัญญาศึกษา” จึงเป็นคำตอบของโจทย์ปัญหาใหญ่ของมนุษย์แห่งยุคปัจจุบัน

สอดคล้องกับที่ท่านพุทธทาสภิกขุ (2549) เคยกล่าวไว้ว่า “การศึกษาครอบครองโลก” เนื่องจากผู้ที่ได้รับการศึกษาก็จะปฏิบัติตามสิ่งที่ตนได้ศึกษาเรียนรู้มา และถ่ายทอดสิ่งนั้นๆ ไปยังคนรุ่นต่อไป ดังนั้นหากเรายังคงสืบทอดระบบการศึกษา ที่ “พร่องทางจิตวิญญาณ” อันเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ผู้เรียนได้เกิดความเป็นมนุษย์ที่แท้ การศึกษาในปัจจุบันที่ “ความรู้” กับ “คุณค่า” ถูกแยกออกจากกัน ทำให้คนดำเนินชีวิตด้วยความรู้ แต่เป็นชีวิตที่ขาดซึ่งคุณค่า ส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนนั่นเองที่เป็นเหตุทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ดังนั้นเราควรจะทำให้การศึกษาเป็น “การศึกษาที่คุ้มครองโลก”

ดังนั้นจึงอาจเรียกได้ว่า จิตตปัญญาศึกษา เป็นการศึกษาที่คุ้มครองโลก จากคำจำกัดความของจิตตปัญญาศึกษาที่อธิบายไว้ แสดงถึงกระบวนการที่มุ่งพัฒนาจากภายใน เป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างไคร่ครวญ นอกจากนี้การได้ฝึกปฏิบัติและเรียนรู้ศาสตร์ตามที่ผู้เรียนสนใจ จนทำให้สามารถเชื่อมโยงศาสตร์ต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในชีวิตได้อย่างสมดุล เกิดผลเป็นความเข้าใจตนเองและผู้อื่น จิตขยายกว้างออกจากขอบเขตตัวตน เกิดความรักความเมตตา เกิดปัญญาและการตระหนักรู้ในตนเอง ย่อมเพียงพอที่ทำให้ผู้เรียนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข และเอื้อต่อประโยชน์สุขของสังคมโดยรวมด้วย

ประเทศไทยซึ่งได้ชื่อว่าเป็นเมืองพุทธที่มีความเปิดกว้างต่อแนวทาง ความเชื่อ และหลักปฏิบัติของศาสนา รวมถึงลัทธิ นิกายต่างๆ อีกทั้งในระบบการศึกษายังส่งเสริมให้มีการสอนเรื่องของศาสนาและวัฒนธรรมที่หลากหลายเพื่อให้ผู้เรียนได้เห็นและเคารพในความแตกต่างอย่างเข้าใจและชื่นชม ยิ่งไปกว่านั้นในระดับนโยบายยังให้ความสำคัญกับเรื่องของ “การปลูกฝังคุณธรรม นำความรู้” ในระบบการศึกษา แต่สิ่งที่ปรากฏคือความพยายามในเรื่องนี้ยังเห็นอยู่เพียงในการจัดการศึกษาระดับก่อนอุดมศึกษากว่าคือตั้งแต่ระดับอนุบาล จนถึงระดับมัธยมศึกษาในส่วนของโรงเรียนวิถีพุทธก็ดี หรือการศึกษาทางเลือกกลุ่มต่างๆ การจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญาศึกษาในการศึกษากระแสหลัก โดยเฉพาะระดับอุดมศึกษาที่เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยมหิดลจึงเป็นเสมือนก้าวแรกของการพิสูจน์ว่าการศึกษาที่มุ่งการยกระดับจิตใจของผู้เรียนสามารถทำให้เห็นผลได้ ภายใต้โครงสร้างของระบบอุดมศึกษาไทย แต่ถึงกระนั้นแนวทางที่ได้แสดงให้เห็นในงานวิจัยนี้คงเป็นเพียงตัวอย่างของแนวทางการจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญาซึ่งสามารถทำได้ในวิธีการที่หลากหลาย ซึ่งหลักการนี้ถือเป็นลักษณะที่สำคัญข้อหนึ่งของจิตตปัญญาศึกษาซึ่งมีความเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับยุคสมัยที่เต็มไปด้วยความต้องการที่หลากหลาย เปรียบเสมือนการเดินทางบนถนนสายต่างๆ ซึ่งนำไปสู่ปลายทางเดียวกัน นั่นคือความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ข้อเสนอแนะ

หลังจากผู้วิจัยได้ทำการศึกษา ประมวลและวิเคราะห์ข้อมูลการจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญาศึกษาทั้งจากในประเทศไทยและต่างประเทศแล้ว ผู้วิจัยขอเสนอข้อเสนอแนะที่คิดว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการขับเคลื่อนการเรียนรู้ของสถาบันการศึกษาและสังคมไทยให้ประสบผล ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะระดับปฏิบัติการ (ครูอาจารย์ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้)

1.1 จิตตปัญญาศึกษาเป็นการศึกษาที่ผู้เรียนและผู้สอนต้องทุ่มเทความสนใจและเวลาอย่างสม่ำเสมอ ต่อเนื่อง และยาวนาน โดยจริงจัง แต่ไม่เคร่งเครียด จิตตปัญญาศึกษาไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการเข้าร่วมเพียงครั้งคราว เป็นระยะเวลาสั้นๆ หากไม่แล้วอาจติดกับเทคนิครูปแบบจนละเลยหัวใจหรือเนื้อหาได้

1.2 การมีกลุ่มอาจารย์ผู้ปฏิบัติและผู้สนใจในการจัดการเรียนการสอนตามแนวจิตตปัญญาศึกษาที่ได้พบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือฝึกปฏิบัติร่วมกัน ทำให้อาจารย์ผู้สอนที่ทำงานด้านนี้ได้มีโอกาสเรียนรู้ พัฒนาตนเองและ สร้างกำลังใจในการทำงานซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากยังมีคนจำนวนไม่มากที่มีความเข้าใจและเห็นความสำคัญของการสอนตามแนวทางนี้ อีกทั้งความจำเป็นที่จะต้องมีการทุ่มเทสูงดังที่ได้กล่าวไปแล้วการมีกลุ่มคนที่มีความเข้าใจ มีอุดมการณ์เดียวกันจึงเป็นสิ่งสำคัญและเป็นแรงหนุนให้การทำงานนี้เกิดขึ้นเป็นผลได้อย่างงดงาม

2. ข้อเสนอแนะระดับนโยบาย

การสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับจิตตปัญญาต้องใช้กระบวนการทางจิตตปัญญาศึกษา ต้องมองจากมุมมองวิทยาศาสตร์ใหม่ ตั้งอยู่บนความเข้าใจในธรรมชาติของการเรียนรู้รูปแบบจิตตปัญญาศึกษาและกระบวนการสั่งสมบ่มเพาะลักษณะดังกล่าว

2.1 จัดหาสถานที่ที่เหมาะสม ที่มีบรรยากาศที่เหมาะสม มีส่วนของสภาพธรรมชาติ และมีการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้านจิตตปัญญาศึกษาในมหาวิทยาลัย เช่น กิจกรรมเคลื่อนไหวร่างกายที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาจิตใจ เช่น โยคะ ซึ่งกันอย่างสม่ำเสมอ

2.2 สนับสนุน สร้างแรงจูงใจให้เกิดกลุ่มที่สนใจด้านจิตตปัญญาศึกษาที่มาพบ แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างเป็นประจำ ต่อเนื่อง สม่ำเสมอ

2.3 พัฒนากระบวนการประเมินที่เหมาะสม เข้าใจ และเอื้อต่อการเรียนรู้และการเรียนการสอน ทั้งสำหรับอาจารย์และนักศึกษา ไม่เน้นการท่องจำและไม่ใช้แนวคิดแบบกลไก (mechanistic worldview) อีกทั้งควรมีการคิดเรื่องการพัฒนาเส้นทางวิชาชีพ (career path) สำหรับอาจารย์ในสาขานี้อย่างจริงจัง

2.4 มีนโยบายสนับสนุนการสอนแก่ผู้สอนที่จัดการเรียนการสอนตามแนวจิตตปัญญา เช่น การลดภาระงานด้านอื่นๆ ที่นอกเหนือจากการสอน จัดงบประมาณสนับสนุน หรือจัดให้มีผู้ช่วยสอน เป็นต้น

2.5 ควรจัดโอกาสให้อาจารย์และนักศึกษาทุกคนได้มีประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติ ภาวนาก็มีพื้นฐาน อย่างน้อยคนละหนึ่งครั้ง หลังจากนั้นเปลี่ยนเป็นระบบกระตุ้น เชิญชวน สนับสนุนโดยไม่บังคับ และมีระบบพี่เลี้ยงช่วยให้คำปรึกษาต่อเนื่อง โดยควรจัดให้ตั้งแต่ นักศึกษาเริ่มเรียนปีแรก ส่วนระดับอาจารย์อาจจะทยอยจัดให้จนครบทุกท่าน

2.6 สร้างความเข้าใจในหมู่ผู้บริหารเกี่ยวกับธรรมชาติของเรื่องจิตตปัญญาศึกษาว่า เป็นกระบวนการพัฒนาเรียนรู้ที่ใช้เวลา ต้องอาศัยความต่อเนื่อง และมีระยะเวลาที่ต้องรอคอย (delay) จึงอาจไม่สามารถทำนายผลการเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจน ณ เวลาหนึ่งๆ และต้อง อาศัยเวลาในการเตรียมความพร้อมก่อนขยายผล

3. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับงานวิจัย

3.1 สนับสนุน สร้างแรงจูงใจให้เกิดกลุ่มชุมชนเชิงปฏิบัติการ (Community of Practice) ในหมู่นักวิชาการและนักปฏิบัติที่สนใจการศึกษาวิจัยและพัฒนาจิตตปัญญาศึกษา ให้มีการพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างสม่ำเสมอ

3.2 สร้างความเข้าใจ ความเหมาะสม และทางเลือกเกี่ยวกับการประเมินผลเกี่ยวกับ จิตตปัญญาศึกษา ไม่ว่าจะเป็นในระดับนักศึกษา ชั้นเรียน อาจารย์ผู้สอน ภาควิชา คณะ หรือ มหาวิทยาลัย

3.3 ด้วยจิตตปัญญาศึกษาเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเฉพาะ ผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่ มักให้ข้อแนะนำว่าควรจะเริ่มต้นจากสถาบันการศึกษาที่ไม่ใช่ของรัฐ ดังนั้นหากมหาวิทยาลัย ของรัฐต้องการริเริ่มงานดังกล่าวควรมีการทำวิจัยเชิงยุทธศาสตร์และเชิงปฏิบัติการ เพื่อความ ตระหนักรู้ถึงข้อจำกัดและสามารถจัดการได้อย่างเหมาะสม

4. ข้อเสนอแนะต่อการขับเคลื่อนจิตตปัญญาศึกษาในประเทศไทย

การขับเคลื่อนแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาให้เกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาระดับอุดมศึกษานั้น ควรมีการดำเนินการในสามระดับดังนี้

4.1 ระดับแนวคิด

แนวคิดจิตตปัญญาศึกษาควรจะเป็นสิ่งที่เป็นตัวกำหนดทิศทางการทำงานและปรากฏ อยู่ในกระบวนการทำงานทุกระดับ รวมถึงปรัชญา พันธกิจขององค์กรที่เกี่ยวข้อง

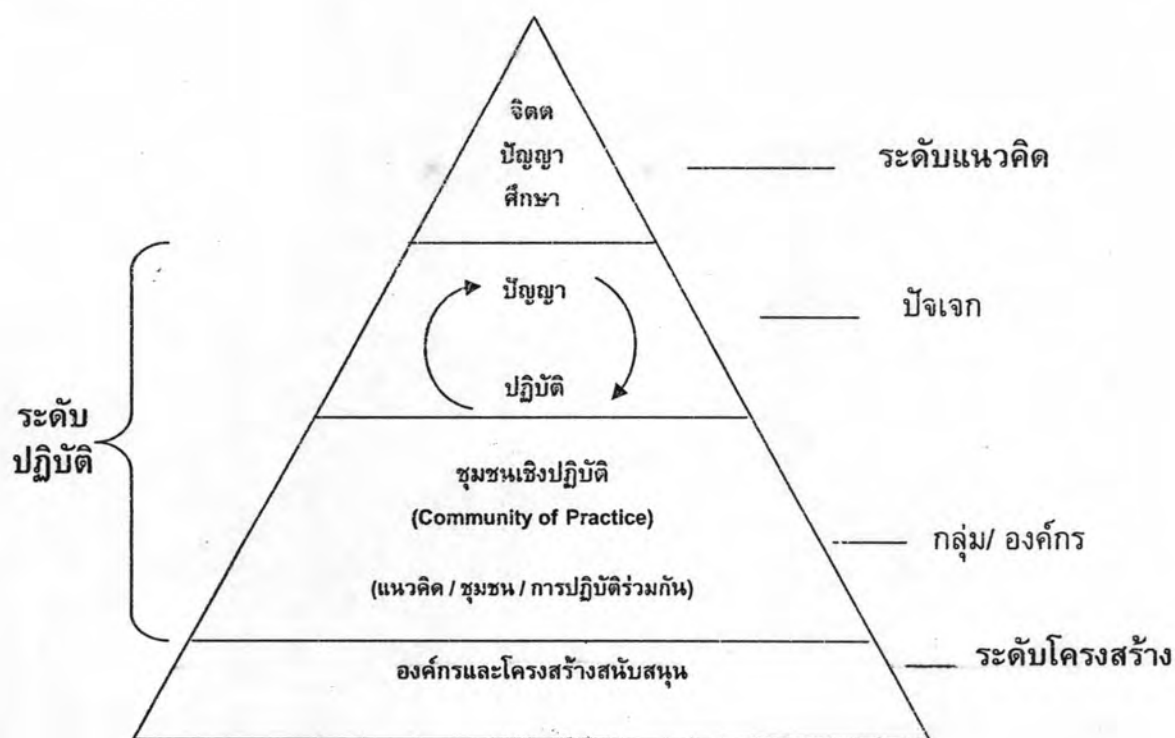
4.2 ระดับปฏิบัติ

ก. ในระดับปัจเจกบุคคล การศึกษาต้องเอาชีวิตเป็นตัวตั้ง ไม่ยึดเพียงตำราและเนื้อหาวิชาที่เรียนควรเน้นการปฏิบัติจริง คือการสร้างความรู้ขึ้นมาจากชีวิตจริงให้สามารถวิเคราะห์สังเคราะห์สิ่งที่รับรู้มาให้เป็นปัญญาที่สูงขึ้น จากนั้นจึงนำความรู้ที่ได้ไปปฏิบัติและเกิดเป็นความรู้ในระดับที่สูงยิ่งขึ้นต่อไป

ข. ในระดับกลุ่ม การเกิดกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาจำเป็นต้องอาศัยพื้นที่ของความเป็นชุมชนเชิงปฏิบัติ (Community of Practice) ของกลุ่มคนผู้ซึ่งมีความสนใจที่จะฝึกปฏิบัติและเรียนรู้ร่วมกัน มีความสนใจเกี่ยวกับการพัฒนาคุณค่าด้านใน ตระหนักถึงความสำคัญของการยกระดับจิตใจหรือจิตวิญญาณเพื่อธำรงเนื้อหาสาระอันเป็นความหมายของชีวิต มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เกื้อกูลกัน ไปจนถึงร่วมกันพัฒนาให้เกิดจิตตปัญญาศึกษาขึ้นในการทำงานของตนและองค์กร โดยที่คนกลุ่มนี้จะต้องมีพื้นที่ที่ได้มาพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันเป็นประจำ มีกิจกรรมการฝึกปฏิบัติร่วมกันดังจะเห็นได้จากสถานศึกษาต่างๆ ในนานาประเทศที่จัดการเรียนรู้ตามแนวจิตตปัญญาศึกษา ที่ได้จัดให้มีสถานที่ให้บุคลากรได้มาพบปะกันเพื่อทำกิจกรรมฝึกปฏิบัติร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ

4.3 ระดับโครงสร้าง

การมีโครงสร้างที่สนับสนุนเช่นมีองค์กร ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ที่เห็นความสำคัญ มีความเข้าใจในแนวคิดและกระบวนการ เช่นเข้าใจถึงเวลาที่ต้องรอคอย (delay) ถึงผลที่จะเกิดขึ้น มีโครงสร้างที่เป็นนวัตกรรม เช่นสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสม เอื้อต่อการปฏิบัติร่วมกัน กฎระเบียบที่ยืดหยุ่น การประเมินที่ไม่ใช่กระบวนการคิดแบบกลไก มีความสัมพันธ์แนวราบ และมีความเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์

รูปที่ 14 แนวทางการขับเคลื่อนจิตตปัญญาศึกษาในประเทศไทย

หากสถาบันการศึกษาใดที่เห็นประโยชน์และมีเจตจำนงที่จะพัฒนาให้เกิดจิตตปัญญาศึกษาขึ้นในสถาบัน ควรมีการประเมินความพร้อมของตนในปัจจุบันแต่ละด้านที่ได้กล่าวไป เพื่อให้สามารถวางแผนการดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพในการที่จะเตรียมความพร้อมของสถาบันที่จะเป็นโครงสร้างสนับสนุนให้เกิดการสอนตามแนวจิตตปัญญาขึ้น นอกจากนี้การพัฒนาให้เกิดปัจจัยสำคัญในแต่ละส่วนควรคำนึงถึงปัจจัยหลักๆที่เป็นส่วนสำคัญในการจัดการศึกษาตามแนวจิตตปัญญาศึกษาให้บังเกิดผล โดยควบคู่ไปกับการพัฒนาในระดับปัจเจกของผู้ที่เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่การพัฒนาในระดับองค์กรและสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นต่อสังคมได้ในที่สุด